

Vicente Viqueira López (1886-1924), un institucionista galego. Vínculos coa ILE e anos de formación

Vicente Viqueira López (1886-1924), a galician institutionalist. Links with the ILE and years of training

ANXO SERAFÍN PORTO UCHA

Profesor Ad Honorem

Dpto. de Pedagogía e Didáctica

Universidade de Santiago de Compostela

RAQUEL VÁZQUEZ RAMIL

Dpto. de Didáctica das Ciencias

Experimentais, Sociais e da Matemática

Campus de Soria

Universidade de Valladolid

*Si se ha de facer algo de proveito pola educación
na Galicia ten que partir o impulso d'unha
iniciativa que nasza aquí mesmo e non en remotas
e alleas vilas.*

Vicente Viqueira (1918)

Resumo:

Neste artigo imos aproximarnos á figura de Vicente Viqueira López, o máis grande representante dos vínculos de Galiza coa Institución Libre de Enseñanza (ILE) (Porto, 1986, 2005; Vázquez, 2012). Centramos o traballo na dimensión institucionista de Viqueira, a partir dos lazos familiares, do nacemento e da educación nos primeiros anos, dos seus contactos coa ILE e a formación en Europa a través da JAE (Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas).

Aínda que non se pode obviar a referencia ás dimensións psicolóxica, filosófica, pedagóxica ou política do autor, xa abordadas anteriormente por outros investigadores (Torres, 1987; Regueira, 1992; Costa, 1996), así como a súa identificación lingüística e cultural co veciño

Recibido: 10/02/18 Aceptado: 18/10/18

Portugal, imos ocuparnos dos anos de formación de Viqueira, afín ao maxisterio de Francisco Giner de los Ríos.

Dende o punto de vista documental, ademais do *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* (BILE), das *Memorias* da JAE e do Arquivo da Idade de Prata, consultamos o *Fondo Giner de los Ríos* na Biblioteca da Real Academia da Historia (B.R.A.H., Madrid), principalmente da correspondencia. Fundamental é tamén a documentación depositada na Fundación Penzol de Vigo e na Real Academia Galega da Coruña.

Palabras-chave: Francisco Giner de los Ríos, Institución Libre de Enseñanza, institucionalismo galego, Junta para ampliación de Estudios, Vicente Viqueira López.

Abstract:

This article is an approach to the figure of Vicente Viqueira López, the greatest representative of the Galician ties with the Free Institution of Enseñanza (ILE) (Porto, 1986, 2005; Vázquez, 2012). We centre the work in the institutionalist dimension of Viqueira, from the familiar ties, his birth, the education in his youth, his contacts with the ILE and the training in Europe through the JAE (Board for the Extension of Studies and Scientific Research).

Without forgetting the reference to the psychological, philosophical, pedagogical or political dimensions of the author, already studied previously by other researchers (Torres, 1987; Regueira, 1992; Costa, 1996), as well as his linguistic and cultural identification with the nearby Portugal, we are tackling here the years of Viqueira's training, connected to the teachings of Francisco Giner de los Ríos. As for the documents analyzed, in addition to the *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza* (BILE), the Reports of the JAE and the *Archive of the Silver Age*, we consult the Giner de los Ríos' repository in the Library of the Royal Academy of History, mainly the letters. It is also fundamental the documentation deposited in the Penzol Foundation of Vigo and in the Galician Royal Academy of A Coruña.

Keywords: Francisco Giner de los Ríos, Institución Libre de Enseñanza, Galician institutionalis, Board for the Extension of Studies, Vicente Viqueira López.

1. Algúns datos biográficos dos primeiros anos de Vicente Viqueira López

Coñecido tamén por Johan Vicente (Juan Vicente ou Xoán Vicente)¹, para profundar na árbore xenealóxica de Vicente Viqueira López, hai que remontarse ao seu bisavó José Luis López (de Cedeira, A Coruña), militar de carreira, que durante a Guerra da Independencia participara na defensa contra os franceses. A esta cuestión xa nos temos referido en traballos anteriores (entre outros, Porto Ucha, 2005, pp. 272-275). Do matrimonio de José Luis López con Benita Cortón naceu José Pascual López Cortón, que emigrou a Porto Rico aos 12 anos para reunirse cun tío cura, que vivía en Aibonito e se dedicaba ao negocio dos mobles. Temos información da presenza de Andrés Cortón Quintana de Pumares na illa portorriqueña. Unha vez establecido alí, xerou unha cadea migratoria de carácter familiar, entre eles o seu sobriño José Pascual, que chegou a Porto Rico alá polo 1829.

José Pascual López Cortón regresou a Madrid despois de cumpridos os corenta anos. Aconsellado polos seus, decidiu casar. E fíxoo con Julia Viqueira Flores Calderón, de vínculos familiares con Manuel B. Cossío, o discípulo predilecto de Francisco Giner de los Ríos. O estudo das relacións de parentesco da familia Viqueira é fundamental para analizar a relación coa xente da ILE (Jiménez Landi, 1996, p. 371). Un bisavó da Cossío foi Manuel Flores Calderón, que caeu fusilado nas praias de Málaga, xunto co xeneral Torrijos e cincuenta liberais máis, alzados contra o despotismo retrógrado de Fernando VII.

José Pascual López Cortón sufragou os gastos dos Primeiros Xogos Florais, celebrados na Coruña en 1861. Os traballos presentados foron recollidos no *Álbum de la Caridad*, volume que reúne non soamente os traballos premiados neste certame, senón tamén unha boa parte das composicións galegas escritas naqueles anos; e así, o *Álbum* ven a marcar un fito na historia da literatura galega e considérase a primeira antoloxía poética do Rexurdimento, con achegas de Antonio de la Iglesia, Aurelio Aguirre, Rosalía de Castro, Manuel Murguía, Nicomedes Pastor Díaz, Juan Manuel Pintos ou Eduardo Pondal.

Froito do matrimonio López Cortón e Viqueira Flores Calderón nacerían tres fillos: Luisa, Carmen e José. A primeira (nai de Vicente Viqueira) casou co seu tío materno Vicente Viqueira Flores Calderón; Carmen, con Manuel Bartolomé Cossío; e José, con Teresa Gutiérrez del Arroyo Cebreiro, de Pontedeume. O matrimonio tío-sobriña tivo dous fillos: Juan Vicente (o noso personaxe) e María Luisa. Ambos os dous casarían respectivamente cos irmáns Jacinta e Rubén Landa Vaz Coronado, naturais de Badajoz, descendentes da escritora Carolina Coronado; a súa nai, portuguesa de Portel-Alentejo, era de preto de Évora (Viqueira, 1974a, p. 16). Isto explica tamén a vinculación de Vicente Viqueira con

¹ A primeira acepción, Johan (Juan ou Xoán), deriva do seu compromiso coa terminoloxía lusista. Nesta ocasión imos referirnos a Viqueira López soamente co seu segundo nome propio, Vicente, dado que así é como asina os documentos que se conservan no Arquivo da Idade de Prata, da Xunta para Ampliación de Estudos e Investigacións Científicas.

Portugal, o país irmán.

Vicente Viqueira naceu en Madrid o 22 de outubro de 1886 (Viqueira, 1974b, p. 5). Aos poucos meses a familia trasladouse a Galiza, primeiro á Coruña e logo, até que Vicente cumpre 12 anos, a San Vitorio, en San Fiz de Vixoi. Os Viqueira posuían un pazo na aldea de San Vitorio, na parroquia de San Fiz de Vixoi do concello coruñés de Bergondo. Esta finca é citada a miúdo como «la quinta de San Victorio» ou «la quinta de las letras» (Tenreiro, 2000). Durante algún tempo, Vicente Viqueira asistiu ao Colexio de Segunda Ensinanza de Betanzos (Viqueira, 1974c, p. 6). En 1898 trasladouse a Madrid e tivo os seus primeiros contactos coa ILE (Alonso Montero, 1977, p. 205). No *Fondo Giner de los Ríos*, hai unha carta de Viqueira a don Francisco Giner, de data 8/10/1901, onde lle di: «[...] Ya sé que están en la Institución todos los niños, también yo tengo muchas ganas de estar. El 15 me parece que iremos a Madrid, y el 17 supongo que podré ir a la Institución» (Caixa 11, Sobre 1901 (I-Z)). En Madrid recibirá a saudábel influencia de Giner de los Ríos. Coñecerá tamén, entre outros, a Luis Simarro, representante do positivismo.

En 1905 Viqueira conseguiu o grao de Bacharel como alumno libre no Instituto Xeral e Técnico da Coruña. En 1911 acadou a Licenciatura en Filosofía en Madrid, se ben con anterioridade xa estivera en París, escoitando a Bergson e asistindo ás clases de Bouglé, Durkheim, Rauh, Rodier e Martinenche. Así llelo fai saber nunha carta a Giner, de data 19/12/1908, onde lle di que asiste a estas clases (Caixa 14, Sobre 1908 (O-Z)).

2. A entrañábel relación de Francisco Giner coa familia López-Cortón e Viqueira

As relacións de Francisco Giner de los Ríos con Galiza e coa familia López-Cortón e Viqueira veñen determinadas pola propia vinculación de Manuel B. Cossío á rexión galega, tras casar con Carmen López Viqueira. Pola documentación que manexamos, é a partir de 1891 cando toda a actividade estival de D. Francisco deriva cara á finca en San Fiz de Vixoi, pertencente á familia do discípulo máis querido de Giner. As alusións ás estancias de Giner en Galiza son frecuentes, tanto no *BILE* como en referencias de diversos autores. Di Garagorri (1965, p. 18):

«Allí escribió sus estudios del último tiempo; allí le nació el primer nieto [trátase probablemente de Manuel, o fillo de Alberto Jiménez Fraud e Natalia Cossío], y de allí partió siempre para sus largas caminatas por la Mariña. Si algún verano dejó de acudir a los castaños del soto gallego y a las playas de Gandarío y La Lagoa, fue para refrescar su amor a la montaña santanderina, para ensayar el fortalecimiento en la tierra castellana (...).»

É importante salientar o dato de que, se ben Giner intimou dende o primeiro momento, coma sempre lle ocorría, co máis humilde aldeán e con todas as árbores da horta, e que entrou en contacto, preferentemente epistolar, con personalidades que lle axudaron a profundar na triste problemática da realidade escolar galega, non se comprometeu con intensidade. Alonso Montero afirmaba xa no seu día que «la presencia de estos dos espíritus no produjo en los mismos reflexiones pedagógicas» (1974, pp. 23-24).

Tampouco Cossío, o discípulo de Giner, dedicou moito tempo a reflexionar sobre o estado do ensino na Galiza. Non obstante, é revelador o comentario de Joaquín Xirau (1945, p. 84), ao ser introducido por Manuel B. Cossío no seu despacho do Museo Pedagógico Nacional, do que era director:

«(...) Galicia entera apareció ante mis ojos, incorporada, sólida, ágil, real. La tierra, su raíz telúrica y sus estratificaciones, la meseta y los ríos, los pinares y las “corredoiras” (...), las costumbres, las canciones y las danzas, el paganismo gozoso y sensual de las buenas gentes, las catedrales románicas, las peregrinaciones a Santiago, la torre de Hércules (...). El país entero flotaba ante mi imaginación. Cuando llegué a él no tuve más que reconocerlo».

E no prólogo de Cossío ao libro de Alberto Aguilera Arjona, *Galicia. Derecho consuetudinario* (1916, p. 16) hai unha observación moi acertada, denunciando o endémico caciquismo galego e facendo alusión unha vez máis á idea de «maestro misionero», xa destacada tamén por Alonso Montero (1974, pp. 23-24):

«Esta es una tierra privilegiada, y no le falta, como a toda nuestra pobre España, más que cultura y moralidad, que viene a ser lo mismo: Una legión de *misioneros* [a cursiva é nosa] honrados y clarividentes que iluminen y enciendan esa alma esclavizada por toda clase de inmundo caciquismo».

Efectivamente, con motivo da segunda sesión ordinaria do Congreso Nacional Pedagógico de 1882, celebrada en Madrid o 30 de maio, onde o aínda mozo profesor da ILE se encargara de expoñer o tema da educación primaria, ao referirse á escola rural, que tan íntegra e harmónica debería ser como a urbana, alude ao concepto de mestre misionero (1882, p. 85):

«Enviemos a ellas [ás escolas rurais] los mejores Maestros, no sólo los mejores en el saber, sino en algo más importante para este ministerio, en vocación; enviemos hombres superiores, de elevada cultura, de abnegación sin límites; remunerémosle, no decorosa, sino espléndidamente (...) *misioneros de la educación*, hombres distinguidos por su espíritu y hasta por sus maneras; capaces no ya de alternar de igual a igual con

el abogado, con el juez, con el médico, con el ingeniero, con el sacerdote, sino de influir en ellos y estimularlos a auxiliarle en su obra».

Cossío estaba adiantando, xa cincuenta anos antes, o que despois poría en práctica coa creación das Misións Pedagóxicas durante a Segunda República, da que foi cidadán honorario.

Cossío participou, ademais, na animación de distintas actividades pedagóxicas na capital coruñesa, en Ferrol ou nas Colonias Escolares da Lagoa, que tiveron como valedores a familias importantes da cidade herculina (Pastor, Barrié de la Maza, Pardo Bazán, Tenreiro, Marchesi...) No Ateneo de Ferrol tomou parte no primeiro concurso de Memorias xunto con Rafael Mª de Labra, segundo recolleemos do *Anuario* (1906, pp. 19-20). No segundo concurso volve aceptar formar parte do xurado, composto por Azcárate, Benot, Espina, Fernández Caso, Cossío e Labra. Neste acto foi premiada a Memoria de Rodrigo Sanz *Información acerca de las escuelas oficiales y particulares del municipio rural de Fene*, á que Cossío fixo 41 observacións que el mesmo entregou nun prego ao autor da Memoria, por se este as estimaba aprobeitábeis, sendo a maioría delas incorporadas ao texto publicado por Rodrigo Sanz en 1906, o grande impulsor de *Solidaridad Gallega* (1907).

Dende o momento en que Francisco Giner chega a San Vitorio, dado o seu carácter sinxelo e a súa atención até os mínimos e insignificantes detalles, entra en contacto directo e profundo coa familia Cossío. Hai no Fondo Giner distintas cartas remitidas por Carmen López Viqueira a D. Francisco, onde amosa esa familiaridade (Caixa 7, Sobre Cossío, 1895). Nunha, de 24 de decembro de 1891 escribe:

«Queridos de mi alma! Os escribo ya oyendo a todos los rapaces de la aldea que están debajo de esta ventana cantando los *Reises* que parece por lo melancólico casi el oficio de difuntos. Pero encaja tanto con el país! Pepe no puede abandonar la fábrica, porque tiene al inglés enfermo. Vicente está arreglando a toda prisa el Belén».

Noutra:

«(...) envío hoy los pinitos pequeños porque no los hay grandes y dos [ilexíbel] que creo se darán admirablemente allí y quizás los tengan, en ese caso, pueden Vds. quedarse con ellos para el jardín».

Xunto con Carmen, é a súa irmán María Luisa, a nai de Vicente Viqueira, unha das persoas coas que máis íntima Giner. Luisa era, en efecto, «una dama encantadora, culta, exenta de pedantería y de afectación, con la delicada cultura nacida de la tierra y de la tradición popular» (Xirau, 1945, p. 82). A abundante correspondencia que mantén con Giner de los

Ríos é proba desta relación. A través dela pódense estudar os inicios da identificación afectiva entre Giner e o aínda neno Vicente. Ao mesmo tempo, inicia o propio Viqueira os primeiros contactos epistolares con D. Francisco. Son cartas tenras que adiantan a profunda comunión que, pouco a pouco, se íría establecendo entre ambos os dous.

A primeira carta que se conserva é do 26 de setembro de 1894 (Caixa 6, Sobre 1894). Vicente Viqueira aínda non cumprira os oito anos:

«Querido D. Francisco llueve mucho las uvas están muy buenas. Adios querido Don Francisco. Vicente Viqueyra».

O 28 de decembro, en pleno Nadal, escríbelle:

«Querido Don Francisco: No te lo comas porque te hará daño. Natalia [tratábase da súa curmá] no cabrá en la ropa, pero en la piel, si. Di memorias a los pájaros y a todos los que tú me encargaste. La Linda no trabaja pero está mejor, y la Mora estuvo mal, el Sultán bueno y los patos también. Te quiere y te da las pascuas Vicentito Viqueira».

Preto dun ano máis tarde, o 15 de outubro de 1895, dille (Caixa 8, Sobre 1896):

«Querido Dn Francisco: Ahora está el tiempo muy bueno y te divertirías mucho si estuvieras aquí. Natalia está muy gorda. Te quiere Vicente».

E o 23 de novembro do mesmo ano:

«Tengo muchos de que vengas, me dijo la tía Carmencita que venías para Navidades y me alegro mucho, porque te gustaría mucho el Belén. No hace frío ni llueve. Natalia dice buau buau, le llama al perro así. Jugamos con Pepe al Ronda y me divierte mucho. Adios te quiere mucho tu amigo Vicente».

Neste ambiente tipicamente galego, no que «conviven» animais, terra, plantas e persoas, o pensamento intelectual de Giner da última época acada a súa inspiración, ao mesmo tempo que mantén o contacto epistolar que lle permitía desenvolver o diálogo, que tanto cultivou durante toda a súa vida.

3. Viqueira, becado pola JAE

Lembremos que a *Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas* (JAE) créase en 1907 como organismo do Estado, e respondía ao sentido de intercambios con Europa propugnado pola ILE. Foi creada por R.D. de 11 de xaneiro de 1907 (*Gaceta* do 18 de

xaneiro), sendo ministro Amalio Gimeno, e aproveitando unha conxuntura de política liberal no goberno de Vega de Armijo. A composición orixinaria da JAE revela o influxo que nela posuía a ILE. Estaba composta dun presidente, dous vicepresidentes, 18 vogais e un secretario. Nas *Actas* de constitución figuran: Santiago Ramón y Cajal (presidente), Adolfo Álvarez Buylla, Gumersindo de Azcárate, Ignacio Bolívar, Julián Calleja, José Casares Gil, Joaquín Costa, José Echegaray, Victoriano Fernández Escarza, José Fernández Jiménez, José Marvá, Marcelino Menéndez Pelayo, Ramón Menéndez Pidal, Julián Rivera Tarragó, José Rodríguez Carracido, Alejandro Sanmartín Satrústegui, Vicente Santamaría de Paredes, Luis Simarro, Joaquín Sorolla, Leonardo Torres Quevedo, Eduardo Vincenti Reguera e José Castillejo Duarte (secretario). En 1910 constan Amalio Gimeno e Eduardo Hinojosa, en lugar de Joaquín Costa e Alejandro Sanmartín. Á morte de José Rodríguez Carracido (1925), o posto vacante é ocupado por María de Maeztu, a única muller que desempeñou un posto de vogal na JAE (Vázquez Ramil, p. 2012). O Regulamento data do 16 de xuño de 1907.

Imaxe 1. Retrato de Vicente Viqueira aos 29 anos. Fonte: *Xobán Vicente Viqueira. Ensaíos e poesía* (1947). Vigo: Editorial Galaxia.

A actividade máis destacada da Xunta foi o envío dos becados ao estranxeiro, do que tamén se beneficiou en boa medida Galiza (Porto Ucha, 1986, 1989; Porto Ucha e Iglesias

Salvado, 2010; Costa Rico, 1996). Xa, na exposición previa ao R.D. de creación da JAE (R.D. de 11/1/1907) sinalábase:

«El más importante grupo de mejoras que pueden llevarse a la instrucción pública es aquel que tiende, por todos los medios posibles, a formar el personal docente futuro y dar al actual medios y facilidades, para seguir de cerca el movimiento científico y pedagógico de las naciones más cultas, tomando parte en él con positivo aprovechamiento».

Nese sentido, entre outras cuestións, a JAE ocuparíase da publicación dos traballos científicos dos becados para que o pobo se beneficiase deles, «organizando cursos especiales para exponer el resultado de sus estudios». Pretendía, deste xeito, «una corriente de comunicación científica y pedagógica con el extranjero».

Pero ao rematar o ano 1907, a JAE atravesou un período crítico, quedando case sen actividade, ao poñerse en cuestión a súa autonomía nos asuntos técnicos e pedagóxicos e a capacidade de elección de membros en caso de vacantes. O ataque partiu tamén da mesma Universidade, que creu invadidas facultades que consideraba propias, como as referidas a pensións. Ao pouco de crearse a JAE, o 25 de xaneiro de 1907 faise cargo do Ministerio de Instrución Pública Faustino Rodríguez Sampedro, no goberno do conservador Antonio Maura; manterase no cargo até o 21 de outubro de 1909, cando é substituído por Antonio Barroso Castillo nun goberno liberal de Segismundo Moret, moi próximo á ILE.

Vicente Viqueira foi becado a Europa nese contexto. Tras licenciarse en Filosofía (1911), de 1912 a 1914 obtivo pensión en principio para Francia, Inglaterra e Alemaña. Neste último país asistiu ás aulas e aos laboratorios dos máis eminentes psicólogos e filósofos do momento. Botamos man do Arquivo da Idade de Prata e das respectivas Memorias da JAE. Na Fundación Penzol de Vigo (hoxe Biblioteca Penzol, na Casa da Cultura Galega, Vigo) consérvanse os Libros Escolares de Viqueira na Universidade de Berlín (1911 e 1912), de Leipzig (1912) e Göttingen (curso 1913-14) (*Documentos persoais e patrimoniais*, Caixa 48(1-2)).

A información do Arquivo apórtanos os seguintes apartados: datos, axudas, ficha, expediente e traballos. Imos seguir o discurso, atendendo a eses 5 aspectos, complementando a información con outras fontes:

a) Nos «Datos» constan os roles de Pensionado e o Certificado de suficiencia, así como as axudas recibidas no período 1912-1914 como becado ao estranxeiro. Cabe lembrar que os pensionados tiñan a obriga de redactar unha *Memoria* da súa experiencia, e a JAE tiña a facultade de expedir «certificados de suficiencia», que daban dereito, nos primeiros anos, a ocupar prazas de Auxiliares numerarios en Universidades, Institutos e

Escolas Especiais, dependentes do Ministerio de Instrucción Pública. A estes certificados tiñan tamén opción os que, sen seren becados, realizaban estudos no estranxeiro e desexaban acreditarlos (Sánchez Ron, 1988, p. 8).

b) No apartado de «Axudas» da JAE, precísase o período 1912-1914 como pensionado. Como lugar de orixe, consta Santiago de Compostela, onde Viqueira era Catedrático do Instituto. Os destinos, en principio, eran Alemaña e Inglaterra, na materia de Psicoloxía, aínda que, como veremos, recibiu tamén importante formación na Filosofía e noutros campos, e o destino circunscribiuse a Alemaña. Tamén é verdade que o conxunto da formación podería inscribirse no campo da Psicoloxía, segundo a concepción da área ou da materia a impartir naquel tempo.

Viqueira chegou a Alemaña en xuño de 1912. Residiu durante o tempo de pensión en Berlín, Leipzig e Göttingen, cidades alemás con moita tradición universitaria, xa dende séculos anteriores. En Berlín e en Leipzig asistiu aos cursos de Filosofía de Simmel, Riehl e Cassirer e ao seminario de este último sobre Kant e Descartes; ao de introdución na Psicoloxía e sobre problemas desta, cos profesores Stumpf, Rupp, Dessoir, Wundt e Klemm, co obxecto de preparase para un labor persoal. En Göttingen comezou a traballar no Laboratorio de Psicoloxía, baixo a dirección do profesor G.E. Müller. Como resultado de seus estudos e investigacións, mandou a JAE varios traballos sobre Psicoloxía e unha Memoria titulada «Estudios sobre la Psicología actual en Alemania».

Continuou en 1914, prorrogado por RR.OO. de 24/1/1914 e 18/8/1914, durante once meses e vinte días, e oito meses, respectivamente.

Durante este tempo en Göttingen continuou traballando no Laboratorio de Psicoloxía do profesor G.E. Müller. Asistiu ao curso de Filosofía do profesor Husserl, aos exercicios de Psicoloxía de Katz, ao curso de Anatomía de Merkel e ao de Física de Riecke. Neste período presentou os seguintes traballos: «El concepto de la sensación y la Psicofísica», «La Psicología del sonido», «Los problemas de la Psicología», «Las sensaciones visuales» e «Legalización y reconocimiento simple».

No *Boletín Oficial del Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes* (3/5/1912) consta a R.O. de 22/4/1912 pola que se lle concede a pensión para estudar Psicoloxía en Alemaña, así como a prórroga posterior sinalada. Esta información pode complementarse coas Memorias da JAE: *Memoria... años 1912 y 1913*, Madrid, p. 156; *Memoria... años 1914 y 1915*, Madrid, p. 111.

c) A ficha que se conserva sinala o nome e apelidos, Vicente Viqueira López, con domicilio en Españaeto, 5 e 4, en Madrid (1917). No apartado de relacións coa JAE,

constan as datas de solicitude doutras pensións en 1917 (Psicoloxía) e 1919 (Filosofía), das que non temos constancia de concesión. Así, pois, a crítica formulada a miúdo á JAE polos seus inimigos, respecto a que beneficiaba aos achegados, semella neste caso que non era tal. O labor de control e decisión por parte de José Castillejo, secretario «perpetuo» da JAE, foi importante nese sentido. Con data 6/5/1921 expídeselle a Viqueira copia do Certificado de suficiencia.

d) O seu expediente (JAE/151-346) ocupa un total de 7 páxinas coa seguinte documentación:

1.- Escrito de 2/1/1912, dirixido ao Presidente da Xunta para Ampliación de Estudos, solicitando unha pensión dun ano para Alemaña e Inglaterra, co conseguente plan que se propón levar a cabo.

2.- Escrito de 22/12/1914, dirixido ao Presidente da Xunta para Ampliación de Estudos, solicitando o título de suficiencia, unha vez presentados á JAE os traballos conseguintes á pensión, e entender que ditos traballos foron aprobados pola propia JAE.

3.- Escrito de 6/2/1917, dirixido ao Presidente da Xunta para Ampliación de Estudos, como profesor do Instituto Xeral e Técnico de Santiago e Doutor en Filosofía, manifestando o seu desexo de ampliar os estudos de Psicoloxía Pedagóxica en Suíza, principalmente en Xenebra, e en Francia e Inglaterra, principalmente en París e Londres, e cursando a correspondente solicitude de pensión dun ano nos mencionados países. Acompaña a relación de traballos publicados:

- La Psicología experimental y el maestro. *Boletín de la Institución Libre de Enseñanza*. 1918-1919.
- Un trabajo en alemán sobre Psicoloxía e Filosofía. - «Lokalisation und einfaches Wiedererkennen».
- La enseñanza de la Psicología en las Universidades alemanas. *Anales de la Junta*. T. XVI – Memoria 1ª.
- Un nuevo factor de la memoria de identificación. *Anales de la Junta*. T. XVI
- Memoria 3ª. O artigo foi publicado na revista *Archiv für Gesamte Psychologie*, en 1914.
- Tres artigos: 1) Sobre cuestiones nuevas de la percepción y la sensación visual. *La Lectura*, Junio 1914. 2) La nueva Psicología del sonido. *Estudio*, Diciembre 1915. 3) El origen de la música. *Estudio*, Mayo 1915.
- Dúas traducións: 1) Kant y la escuela filosófica de Marburgo, por P.

Natorp 1915. 2) ¿Fue el Greco astigmático?, por D. Katz 1915.

4. – Escrito de 19/2/1919, dirixido ao Presidente da Xunta para Ampliación de Estudos, como profesor de Psicoloxía, Lóxica, Ética e Rudimentos de Dereito, do Instituto Xeral e Técnico da Coruña, «deseando estudar el movimiento actual de Filosofía y Psicología en Francia, Suiza e Inglaterra, y conociendo los idiomas francés, alemán e inglés». Solicita unha pensión dun ano para eses países, «de la cuantía que la Junta para Ampliación de Estudios considere necesaria». Na parte esquerda do documento consta a sinatura de Luisa Cortón de Viqueira [a súa dona] conforme recibiu os documentos por orde.

5. – Finalmente, figura coa sinatura e rúbrica de Rubén Landa, de 30 de mayo de 1925 -preto dun ano despois da morte de Vicente Viqueira-, un escrito conforme recolle con esa data os seguintes traballos presentados por Viqueira á JAE:

- «Los problemas de la Psicología» (2 partes)
- «El concepto de la sensación y la Psicofísica»
- «Estudios sobre la Psicología actual en Alemania»
- «Métodos para el estudio de la memoria»
- «Lokalisation und einfaches Wiedererkennen».

e) No apartado de «Traballos» aparecen dúas publicacións de Vicente Viqueira:

- *La enseñanza de la Psicología en las Universidades Alemanas*. Madrid: Anales de la JAE, T. XVI, 1915, 29pp., presentada como Memoria 1ª da estadía en Alemaña, con carimbo nas pp. 2 e 11. Esta Memoria está dividida en 9 partes:
  1. Razón del asunto de esta Memoria
  2. La Psicología experimental
  3. Carácter general de la enseñanza de la Psicología en Alemania
  4. Laboratorios e Institutos de Psicología
  5. Organización de los Institutos
  6. Plan de enseñanza en el semestre
  7. El trabajo en los laboratorios
  8. La preparación del estudiante
  9. Las cátedras de Psicología
- *Un nuevo factor de la memoria de identificación*. Madrid: Anales de la JAE, T. XVI, 1915, 24 pp., presentada como Memoria 3ª da estadía en Alemaña, con carimbo nas pp. 1, 3 e 15. Abarca nunha primeira parte os seguintes aspectos:

1. El concepto del conocimiento
2. Los métodos experimentales para su estudio
3. El concepto y el modo de empleo de la introspección
4. La teoría de *las detenciones* (Hemmungen)
5. Alguno de los trabajos hechos en este sentido en el laboratorio de Göttingen .

Nunha II parte ocúpase da localización (*determinación especial de las localizaciones*), con experimentos propostos por G.E. Müller, director do Laboratorio de Psicología de Göttingen. A Primeira Guerra Mundial interrompeu o traballo de Viqueira xunto a Müller e provocou diverxencias na memoria final que presentou á JAE, como sinalan Martínez e Mülberger (2008).

4. O casamento e o traballo dende os Institutos de Santiago e A Coruña

Vicente Viqueira acadara o grao de Doutor en Filosofía na Universidade de Madrid en 1913. Ao estalar a Primeira Guerra Mundial, volveu a Madrid e impartiu clases na ILE e un curso de Pedagogía para mestres no Museo Pedagógico.

O 5 de abril de 1917 era nomeado catedrático do Instituto Xeral e Técnico de Santiago —a cuxa cátedra de Psicología, Lóxica e Ética opositara—, e o 14 de novembro do mesmo ano foi trasladado ao da Coruña, no que permaneceu até o final.

Cando en 1917 Viqueira gaña a cátedra do Instituto de Santiago, que coincide co momento no que entran a formar parte das Inmandades da Fala homes como Castelao, Otero Pedrayo, Vicente Risco, Cuevillas, etc., o institutionista galego decide comprometerse con este movemento intelectual. È importante esa dimensión, que diferencia a Viqueira doutros institucionistas non comprometidos coa cuestión rexional. Ese mesmo ano 1917, casa con Jacinta Landa Vaz Coronado, natural de Badajoz, tamén educada na ILE, coa que tivo tres fillos: Luisa, Jacinto e Carmen.

Imaxe 2: Viqueira con compañeiros e alumnos do Instituto de Segunda Enseñanza da Coruña, curso 1920-21. Fonte: *Xobán Vicente Viqueira. Ensaíos e poesía* (1947). Vigo: Editorial Galaxia.

Os principios educativos e de ensinanza da Institución Libre están presentes no labor como profesor de Viqueira. Na Biblioteca Penzol (Vigo) poden verse os traballos de clase realizados nas súas estadias europeas. Facendo unha análise comparativa cos consultados no *Fondo Giner de los Ríos* da B.R.A.H., relativos ao alumnado da ILE, obsérvase a influencia da Institución Libre no espírito educativo de Viqueira: limpeza, sencillez, orde, boa presentación, atención ao detalle, non moi extensos... Tamén a preocupación de Viqueira polo uso de abundante material científico, como pode comprobarse na *Memoria* de curso 1923-24, do Instituto Xeral e Técnico da Coruña (Penzol, *Fondos Orgánicos de X. V. Viqueira*, Caixa 49), onde se fai referencia ao «Material adquirido para la Cátedra de Psicología en el curso 1922-23, Lógica y Ética». Durante ese curso Vicente Viqueira daba clases de Psicología os martes, xoves e sábados, de 12 a 13 horas; e de Ética e Rudimentos de Dereito, os mesmos días, de 10 a 11 horas.

5. A enfermidade, a afección musical e a prematura morte de Viqueira. Un apunte final sobre a familia

Viqueira propúxose facer oposicións a unha cátedra de Universidade, pero unha longa enfermidade, que o levaría á morte nos mellores anos da súa produción intelectual, o impediu. Dende os quince anos padecía de osteomelite nunha perna, pasou momentos

inmobilizado e foi operado en París.

Seguindo a tradición institucionista, a música foi fundamental na súa formación integral e na súa propia vida (Bernal, Castro e Blanco, 2014); ademais da educación estética, hai en Viqueira unha preocupación polo popular, un campo aínda por explorar no conxunto dos institucionistas: compuxo música para algúns temas da música popular galega e para algunhas poesías de Rosalía de Castro e outras súas. Músico «por temperamento», tocaba o violín e mais o piano, e dende neno gustaba de improvisar (Viqueira, 1974a, p. 27). Foron os seus compañeiros na prolongada enfermidade.

Desgraciadamente, despois de ter tratado cos grandes mestres europeos e de ter introducido no galeguismo feitos importantes de gran modernidade, a prematura morte do malogrado Viqueira, aos 37 anos, cortou a principal vía de conexión de Galiza coas ideas institucionistas dende o prisma da súa singularidade. Xirau Palau describíbeo así no *BILE* (1925: 1-2):

«En una aldea próxima a Sada, a orillas de la ría, murió en 29 de agosto último, en plena juventud, uno de los hombres de espiritualidad más fina y más honda de tierras ibéricas: Vicente Viqueira. Era un hombre de ciencia; su mentalidad vigorosa, densa de saber, planteaba con rigor los problemas y les buscaba con fervorosa delicadeza una solución. Difícilmente habrá habido nadie en España de tan seria formación en la ciencia psicológica y de vocación tan firme y tan decidida (...) Actuó, pues, como galleguista, con su espíritu ampliamente liberal y con marcada tendencia socialista (...) Su muerte fue, como su vida, limpia, pulcra, fervorosa (...)».

En San Xoán de Ouces, nunha tumba civil, descansa por decisión propia o seu corpo, dende o pasamento acaecido na aldea da Lagoa (Bergondo) o 29 de agosto de 1924.

Non coñeceu, pois, a chegada da Segunda República. Tampouco as miserias da guerra civil. Á morte de Viqueira en 1924 Jacinta Landa trasladouse a Madrid cos seus fillos, estudou Xinecoloxía e exerceu como comadroa co doutor Manuel Varela Radío; vinculada aos círculos da ILE, desde 1929 a 1932 dirixiu a Escola Internacional e posteriormente a Escola Plurilingüe, xunto a José Castillejo, secretario da JAE.

A contenda de 1936 sorprendeu de novo á familia na Galiza. Foron evacuados nun barco inglés. Logo, na zona republicana, Jacinta fíxose cargo, en Barcelona e Albacete, das Colonias do Goberno postas en marcha para acoller aos nenos vítimas da guerra. Mentres a súa filla maior, Luisa, se trasladaba á URSS como mestra dun continxente de nenos, Jacinto, de 16 anos, presentábase voluntario para á fronte nas Dúas Divisións da Xuventude (Viqueira, 2015, p. 16) e desenvolveu logo, en México, unha notable carreira

como enxeñeiro eléctrico e profesor da UNAM. Carmen, a outra filla, logo da separación forzosa da súa nai, debido a que quedara en Barcelona, pasou por París e Inglaterra e, xa definitivamente, instalouse en México onde coñeceu a Ángel Palerm, un ibicenco tamén exiliado, co que casou tres anos despois. Tiveron catro fillos (Bremón, 1985). Durante a guerra, Jacinta Landa traballou co Consello da Infancia; xa en México casou co enxeñeiro Casimiro Mahou e morreu en México en 1993.

No verán de 1982, nun encontro casual, tivemos a honra e privilexio de coincidir con Carmen Viqueira Landa no lugar familiar de San Vitorio, en San Fiz de Vixoi (Bergondo, A Coruña). Grazas a dona Carmen Viqueira foinos posíbel coñecer moitos datos da xenealoxía familiar.

A Vicente Viqueira foille dedicado o Día das Letras Galegas en 1974 e unha rúa da vila coruñesa de Betanzos leva o seu nome.

Documentación

Biblioteca de la Real Academia de la Historia (B.R.A.H.) (Madrid)

Fondo Giner de los Ríos

Caixa 6

- Sobre 1894
- Cartas de Vicente Viqueira a Giner, de 26/9/1894 e 28/12/1894

Caixa 7

- Sobre Cossío, 1895
- Carta de Carmen López Viqueira a Giner, de 24/12/1891

Caixa 8

- Sobre 1896
- Cartas de Vicente Viqueira a Giner, de 15/10/1895 e 23/11/1895

Caixa 11

- Sobre 1901 (I-Z):
- Carta de Vicente Viqueira a Giner, de 8/10/1901

Caixa 14

- Sobre 1908 (O-Z)
- Carta de Vicente Viqueira a Giner, de 19/12/1908

Biblioteca de la Residencia de Estudiantes (Madrid)

JAE: *Memorias (Años 1912 y 1913; 1914 y 1915).*

Biblioteca Penzol (Casa Galega da Cultura, no antigo Concello de Vigo)

Fondos Orgánicos de X. V. Viqueira.

- Caixa 48, 1-2. Documentos Persoais e Patrimoniais
  - Caixa 49. Traballos de clase
- Memoria acerca del estado del Instituto General y Técnico de La Coruña durante el curso 1923 a 1924. A Coruña: Lit. e Imp. de L. Lorman, 1924.*

Referencias bibliográficas

- AA.VV. (2017): O legado sonoro de Jacinta Landa Vaz: Galiza, Portugal e Extramadura. Santiago de Compostela: A Central Folque.
- Anuario de las tareas del Ateneo Ferrolano. Curso de 1905-1906. Ferrol: El Correo Gallego, 1906.
- Alonso Montero, X. (1974): «La Institución Libre de Enseñanza en Galicia». En Gran Enciclopedia Gallega, t. 18, pp. 23-24.
- Alonso Montero, X. (1977): Lengua, literatura e sociedade en Galicia. Madrid: Akal.
- Bernal, M.J., Castro, J. e Blanco, F., (2014). «La clave musical en el proyecto psicológico de Juan Vicente Viqueira (1886-1924) ». Revista de Historia de la Psicología, vol. 5, nº 3, pp. 63-82.
- Bremón, A.: «Carmen Viqueira», *El País*, 4/7/1985.
- Congreso Nacional Pedagógico. Madrid: Hernando, 1882.
- Cossío, M. B. (1916): Prólogo a A. Aguilera Arjones. En Galicia, Derecho consuetudinario. Madrid.
- Costa Rico, A. (1996): A Reforma da Educación (1906-1936). X. V. Viqueira e a historia da Psicopedagogía en Galicia. Sada - A Coruña: Edicións do Castro.
- Garagorri, P. (1965): «Don Francisco Giner (datos biográficos)», *Ínsula*, 220, p. 18.
- Jiménez-Landi, A. (1996): La Institución Libre de Enseñanza y su ambiente. Período escolar (1881-1907). Madrid: Editorial Complutense.
- Martínez, N. e Mülberger, A. (2008). «Una aproximación a la experiencia de Viqueira en Göttingen», *Revista de Historia de la Psicología*, vol. 29, nº 3/4, pp. 115-122.
- Porto Ucha, A. S. (1986): La Institución Libre de Enseñanza en Galicia. Sada – A Coruña: Edicións do Castro.
- Porto Ucha, A. S. (1989): «A formación do profesorado galego: A Xunta para Ampliación de Estudos e as viaxes a Europa (1907-1936)», *Adaxe*, 5, pp. 81-90.

- Porto Ucha, A. S. (2005): *La Institución Libre de Enseñanza y la renovación pedagógica en Galicia*. Sada – A Coruña: Edicións do Castro.
- Porto Ucha, A. S. e Iglesias Salvado, J. L. (2010). «La JAE y la formación del magisterio gallego: profesores de Escuelas Normales, inspectores y maestros becados (1907-1936)». En J. M. Sánchez Ron e J. García-Velasco (Eds.) (2010). 100 JAE. La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas en su Centenario. Actas do II Congreso Internacional, celebrado os días 4, 5 e 6 de febreiro de 2008, t. 2. Madrid: Fundación Francisco Giner de los Ríos [Institución Libre de Enseñanza], Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, pp. 731-757.
- Regueira, R. (1992): X. V. Viqueira: Teoría e Praxe. Padrón: Novo Século.
- Sánchez Ron, J.M. (Coord.) (1988). 1907-1987. La Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas ochenta años después. Vol. I. Madrid: CSIC.
- Sanz, R. (1906): Información acerca de las escuelas oficiales y particulares del municipio rural de Fene. Ferrol: El Correo Gallego.
- Tenreiro, L. (2000): La quinta de las letras, *La Voz de Galicia* (05/08/2000).
- Torres Regueiro, X. (1987): Xoán Vicente Viqueira e o nacionalismo galego. Sada- A Coruña: Edicións do Castro.
- Vázquez Ramil, R. (2012). Mujeres y educación en la España contemporánea. La Residencia de Señoritas de Madrid (1915-1936). Madrid: Akal.
- Viqueira, A.M. (Comp.) (2015). Jacinto Viqueira Landa. Una vida dedicada a la industria eléctrica en México. México: Ediciones Mixcóatl.
- Viqueira, X. V. (1974a): Ensaíos e Poesías. Vigo: Galaxia.
- Viqueira, X. V. (1974b): Escolma de prosa e verso. Santiago: Secretariado de Publicacións da Universidade de Santiago.
- Viqueira, X. V. (1974c): Da Galicia de mañá. Vigo: Galaxia.
- Xirau Palau, J. (1925): «J. Vicente Viqueira. 1886-1924», *BILE*, XLIX, pp. 1-2

Xirau, J. (1945): Manuel B. Cossío y la Educación en España. México: El Correo de México.

